АЗӘРБАЈҸАН ССР ЕЛМЛӘР АКАДЕМИЈАСЫНЫН МӘ'РУЗӘЛӘРИ

ДОКЛАДЫ АКАДЕМИИ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР

ТОМ XLI ҸИЛД № 2 1988

УДК. 39 (479—24)

ЕТНОГРАФИЈА

ШИРИН БҮНЈАДОВА

ГӘДИМ ХАЛГ БАЈРАМЛАРЫНЫН НИЗАМИНИН «ХӘМСӘ»СИНДӘ ӘКСИ

(Азәрб. ССР ЕА академики Ф. Г. Көчәрли тәгдим етмишдир).

Һәр бир халгын мә'нәви мәдәнијјәтинин инкишафы тарихиндә бајрамлар вә онларла әлагәдар јаранан мүхтәлиф адәт вә ән'әнәләр бөјүк рол ојнамышдыр. Халгын мә'нәви мәдәнијјәтинин тәркиб һиссәси олан бајрамларда инсанларын һәјат һадисәләринә никбин мүнасибәти әкс олунур. Мәдәнијјәтин јарадычысы олан халгын өзүнәмәхсуслуғу да бајрамларда тәҹәссүм тапыр. Заман кечдикҹә гәдим халг бајрамларынын бә'зиләри јох олуб кетсә дә, бә'зиләри исә индијәдәк јашајыр. Гәдим кечмишимиздән бизә јадикар галан бајрамларда вә инсанларын һәјатында дәрин көк салараг узун мүддәт давам едән адәт вә ән'әнәләрдә халг јарадычылығынын гијмәтли үнсүрләри әхз олунмушдур.

Бајрамлар һаггында даһи шаир Низаминин әсәрләриндә дә бә'зи мә'луматлар вардыр. Онун әсәрләриндә «Новруз», «Сәдә», «Меһрикан», һәмчинин, «Гурбан» вә «Оруҹлуг» дини бајрамларынын ады чәкилир. Бу бајрамлар һаггында верилән мә'луматлар онларын тарихи барәдә мүәјјән гәдәр тәсәввүр әлдә етмәјә имкан јарадыр. Ејни заманда Низаминин вердији мә'луматлардан һәмин бајрамларын һансы маһијјәт дашыдығыны өјрәнмәк мүмкүндүр.

Низами Кәнҹәвинин «Новруз» вә «Сәдә» бајрамлары һаггында вердији мә'лумат диггәтәлајигдир. О, јазыр:

Ҹәмшидин Новрузунда, Сәдә бајрамында,
Онда ки, атәшкәдәләрдә ајинләр јенидән башларды,
Һәр тәрәфдән әр үзү көрмәмиш көзәл гызлар
Евләрдән дишары чыхырдылар [3, *170*].

Бир сыра мүәллифләр кими Низами дә «Новруз» бајрамыны Ҹәмшидин ады илә бағламышдыр. Бу фикир исә «Новруз» бајрамынын јаранма тарихинин даһа гәдимләрә аид олдуғуну сөјләмәјә әсас верир.

Үзләри бәзәкли, әлләри нахышлы,
Һәр тәрәфдән күлә-күлә ахышырдылар [3, *170*].

Бурада мүәллиф бајрам шәнлијинә һазырлашан гызларын үзләринә бәзәк вуруб, әлләринә һәна гојмасына ишарә етмишдир. Көрүнүр бу, бајрам заманы гызлар арасында бир адәтә чеврилибмиш.

Муғ адәти үзрә лә'л шәраб галдырардылар,
Муғларин сағлығына бојунлары дик тутардылар.
Деһган атәшиндән «Зәнд» әфсунундан
Уча фәләјә түстү галдырардылар [3, *170*].

Низами зәрдүштиләрин «Новруз» бајрамыны нечә гејд етдикләрини тәсвир етмәјә чалышмышдыр. Шаир гејд едир ки, бу бајрам халг арасында кениш јајылмышдыр. Е. А. Дорошенконун «Зәрдүштиләр Иранда» адлы әсәриндә дә көстәрилир ки, зәрдүштиләрин мүхтәлиф бајрамлары ичәрисиндә «Новруз» бајрамынын гејд олунмасы мүһүм әһәмијјәт кәсб едирди. [6, *52*]. Бурадача М. Дадашзадәнин бу хүсусда јаздығы фикри гејд етмәк јеринә дүшәрди. О јазыр: «Јаз бајрамыны зәрдүштиләрин даһа кениш вә тәнтәнә илә гаршыламасы дини е'тигада көрә Аһурамәзданын Әһримән үзәриндә гәләбә әлдә етмәси илә изаһ едилирди» [5, *98*].

Бүтүн ишләр зарафат, гәмзә,
Каһ әфсанә дејәрдиләр, каһ әфсун охујардылар.
Әфсундан башга бир чыраг јандырмаз,
Әфсанәдән башга бир билик ганмаз.
Телләрини төкүб гыврым-гыврым,
Бири ајаг вурар, бири әл чалар [3, *170*].

Шаир бурада гызларын рәгс етмәсини нәзәрдә тутур.

Сүр'әтлә һәрәкәт едән күнбәдин һәр ил дөнүмүндә
Дүнјанын тарихиндә јени күн олар.
Онларын бу күнү кучәдә, евдә
Үрәк арзулары үчүн кениш мејдан ачырды.
Сонра һәр бири өз мәчлисини дүзәлдирди,
Бурада чохлуча фитнә галхарды [3, *170*].

Мүәллиф бу тәсвири илә көстәрмишдир ки, бајрам бүтүн әһали тәрәфиндән кениш сурәтдә гејд едилирмиш. Ј. В. Чәмәнзәминли һаглы олараг јазыр: ««Новруз» бир рүмуздур: ишыг, һагг вә һәгигәтин гәләбәси демәкдир. Одур ки, руһунда әбәди һәгигәт дашыјан халг ону тәнтәнә илә гаршылајыр...» [7, *85*].

Гејд етмәлијик ки, мүәллиф «Новруз» вә «Сәдә» бајрамлары һагда ејни бир тәсвирдә мә'лумат верир. «Сәдә» бајрамы да «Новруз» бајрамы кими гәдим бир тарихә маликдир. Одла бағлы бир бајрам кими гијмәтләндирилән «Сәдә» «Новруз»дан әлли күн әввәл гејд олунурду.

Јазын әввәлләриндә тәнтәнә илә гејд олунан «Новруз» кими пајызын кәлмәси мүнасибәтилә кечирилән «Меһрикан» бајрамы да әһали тәрәфиндән бөјүк әһвали-руһијјә илә гаршыланырды. «Меһрикан» мәһсул бајрамы кими гијмәтләндирилир [8]. Бу бајрамдан хәбәр верән Низами јазыр:

Шәнлик мәчлиси јенидән чанланды,
Шәһанә бүсат инчиләрлә бәзәнди.
Чәмән шүмшад вә сәрвлә тәзә дон кејди,
Кәклик вә гырговул һәрәкәтә кәлди.
Пәри үзлүләр нәғмәјә башлады,
Күнәш «Меһрикан»да даһа тәравәтли олур [3,*216*].

Низами Кәнчәвинин «Искәндәрнамә» әсәриндә «Меһрикан» вә «Новруз» бајрамы илә бағлы мүбаһисәли бир мәсәлә дә мөвчуддур. Ејни бир тәсвирә әсасланараг Һ. Гулијев вә Ч. Акиф әсәрдә мүхтәлиф бајрамларын гејд олундуғуну көстәрирләр. Һ. Гулијев бу бајрамын «Новруз» олдуғуну иддиа едир [4, *52*]. Ч. Акиф исә бу фикирлә разылашмајыб, Низаминин тәсвир етдији бајрамын «Меһрикан» олдуғуну сүбут етмәјә чалышыр [9]. Мәсәлә бурасындадыр ки, Низами тәсвирә белә башлајыр:

Фиридун бајрамында, Ҹәмшид Новрузунда
Шадлыг ҹаһандан гәмин адыны силиб апарды [3, *217*].

Фиридун бајрамы — «Меһрикан»дыр. «Новруз» Ҹәмшидин ады илә әлагәләндирилдији кими, «Меһрикан» да Фиридунун ады илә бағлыдыр. Көрүндүјү кими, мүәллиф һәр ики бајрамын адыны чәкир. Зәннимизҹә, Низами садәҹә олараг бу ики бајрамын охшар ҹәһәтләрини, халгын һәјатында дәрин из бурахдығыны вә әһали тәрәфиндән бөјүк тәнтәнә илә гаршыландығыны көстәрмәк истәмишдир. Буна көрә дә шаир һәр ики бајрамда ичра олунан адәтләри үмумиләшдирәрәк вермәјә чалышмышдыр.

Низами мәҹлисдә од јандырылдығыны көстәрир вә дејир: «Јох бу од дејилди, Ҹәмшид бағынын күлү иди» [3, 219]. Шаир шәнликдә гызларын гол-гола вериб ојнадығыны (көрүнүр о, гызларын јаллы кетмәсинә ишарә едир), мүхтәлиф нәғмәләр ифа олундуғуну гејд едир. Бунунла јанашы мәҹлисин лазымынҹа бәзәдилмәсиндән бәһс едән Низами сүфрәләрдә мүхтәлиф нөв ширниләрин, шәкәрбураларын, ән ләзиз гәлјаналтыларын, мејвәләрин, јемәкләрин вә с. олдуғуну көстәрир. Ејни заманда Нүшабәјә Искәндәр тәрәфиндән мүхтәлиф гијмәтли һәдијјәләр тәгдим олунмасындан бәһс едир. Бүтүн бунлар һәр ики бајрам заманы мөвҹуд олурду. Бурадан беләә бир фикир һасил етмәк олар ки, шаир «Новруз» вә «Меһрикан» бајрамларыны јүксәк гијмәтләндирәрәк, онларын халгын һәјатында вә мәишәтиндә мүһүм јер тутдуғуну көстәрмәјә чалышмышдыр.

Н. Кәнҹәвинин әсәриндә ады чәкилән гурбан бајрамынын да гәдим бир тарихә малик олмасы шүбһәсиздир. Низами бу бајрам һаггында әтрафлы һеч нә демәмишдир. Шаир «Өзүн бил, бу бајрам, бу да ки, гурбан» — демәклә кифајәтләнмишдир [1, 254]. Бу ифадә илә о, гурбан бајрамынын јалныз мөвҹудлуғуну тәсдиг етмишдир.

Оруҹлуг бајрамы да гәдим тарихә маликдир .Бу бајрам һаггында Низами јазыр:

Бајрам ахшамы үчүн елә бир һилал (тәзә ај) чыхыр ки,
Гаранлығын өртүјүндә инҹәлијиндән һеч кәс ону көрә билмәсин [2, *24*].

Оруҹлуг заманы Ај көрүнәндә сәһәриси күн бајрам кечириләрди. Лакин Ај Низаминин гејд етдији кими о гәдәр инҹә оларды ки, бә'зән һеч көрүнмәзди. Она көрә дә ел арасында јајылмыш гәдим тәсәввүрә көрә тилсимләнмиш Ајы хилас етмәк үчүн мис мә'мулатларыны дөјәҹләјәрдиләр. Низами дә буна ишарә едәрәк јазыр:

Елә бил ики әждаһанын ағзына дүшмүш бир Ај иди.
Ај тештин сәси илә булуддан хилас олду [2, *86*].

Үмумијјәтлә, бајрам ән'әнәләри тарихән бөјүк тәрбијәви әһәмијјәтә малик олмушдур. Низаминин «Хәмсә»синдә тәсвир олунан гәдим бајрамлар халг арасында мүтәрәгги ән'әнәләрин узун мүддәт бәргәрар олмасына, инкишаф етмәсинә тәкан вермиш, инсанларда шән әһвали-руһијјә јаратмыш, онларда һәјата инам, әмәјә мәһәббәт, никбинлик, севинҹ вә с. кими бөјүк һиссләр тәлгин етмишдир. Әлбәттә «Гурбан» вә «Оруҹлуг» бајрамлары мүстәсна олмагла һаггында бәһс етдијимиз дикәр бајрамларда бу хүсусијјәтләр өз эксини тапмышдыр.

Әдәбијјат

1. *Кәнчәви Н.* Хосров вә Ширин. — Бакы, «Елм», 1981. 2. *Кәнчәви Н.* Једди көзәл. — Бакы, «Елм», 1983. 3. *Кәнчәви Н.* Искәндәрнамә. — Бакы, «Елм», 1983. 4. *Гулијев h.* Мәншәтимиздә адәт вә ән'әнәләр. — Бакы, «Азәрнәшр» — 1976. 5. *Дадашзадә М.* Азәрбајчан халгынын орта әср мә'нәви мәдәнијјәти. — Бакы, «Елм», 1985. 6. *Дорошенко Е. А.* Зороастрийцы в Иране. М., «Наука», 1982. 7. *Чәмәнзәминли Ј. В.* Азәрбајчанда зәрдүшти адәтләри. Әсәрләри IIIч.—Бакы, «Елм», 1977. 8. *Чавадов Г.* Мәhсул бајрамы кечмишдә вә инди. «Азәрбајчан кәнчләри», 1972, 7 феврал. 9. *Чәлал А.* Искәндәрнамә поемасында етнографик мә'луматлар. «Елм вә hәјат».

Азәрб. ССР ЕА Тарих Институту *Алынмышдыр 17. XII. 1986.*

Ш. Буниядова

ДРЕВНИЕ НАРОДНЫЕ ПРАЗДНИКИ В ПРОИЗВЕДЕНИИ НИЗАМИ «ХАМСЭ»

Низами Гянджеви в «Хамсэ» сообщает о древних народных праздниках и связанных с ними традициях и обычаях, которые сыграли большую роль в жизни народа. В этом произведении Низами описывает праздник Новруз, Сада, Мехрикан, Курбан и Оруджлуг.

Sh. Bunyadova

THE ANCIENT FOLK PERFORMANCES IN „KHAMSA" BY NIZAMI

Nizami Ganjavi in his „Khamsa" reported about ancient national holidays connected with traditions and customs which played a great part in the life of the people. Here Nizami described some holidays, such as „Novruz", „Sada", „Mehrikan", „Gurban" and „The month of fasting".